

PEREGRINÁCIÓ ÉS A TUDÁSVÁGY

**Somosi János sárospataki tanár
úti naplója 1814-ből**

T. ERDÉLYI ILONA

A 19. század elején az a nagy felfordulás, amelynek gyökerei a francia forradalomig nyúlnak, Európa egész nyugati felét háborús hadszíntérré változtatta, akárcsak később Lengyelországot és Oroszországot. A nagy felforgató, Napóleon, a Grand Armée megteremtője és vezére, a franciák császára 1809-ben, miután a bécsi udvart másodszor is menekülésre készítette Magyarországra, betört Győrig, ahol a gyászos emlékü, kiképzetlen csapatokból verbuválódott nemesi felkelést szétkergette. A Monarchia és a német államok feletti győzelmi mámor Oroszország megtámadására ragadtatta, ahonnan szeretett katonáit „Tél tábornok”, Kutuzov marsall stratégiája és a végtelen sztyeppék csúfos meghátrálásra kényszerítették. Közben köttettek ellene szövetségek és paktumok, a császár mégsem adta fel. És ismét győzelmet aratott a drezdai csatában 1813. augusztus 26–27-én az osztrák Schwarzenberg tábornok fölött. Bár a kontinensen az egykori ellenfelek, Poroszország, Ausztria és Oroszország összefogtak ellene, hadba szállt az egyesült seregek 330 ezer katonájával. Lipcse mellett október 16. és 19. között ütközött meg az ellenféllel. A „népek csatájában” esélye sem volt a győzelemre. Megverték. Az immár 60 ezerre fogyott Grand Armée csüggedt, kedvüket veszített katonái nem tudtak győzni a túlerővel szemben, mint korábban, az oroszországi járványok, éhezések előtt annyiszor sikerrel tették. Bekövetkezett a látványos bukás. 1814. március 30-án az osztrák és porosz csapatok bevonultak Párizsba. A franciák kivéreztetése a háborúban, és a szárazföld országait pusztító, romboló harcok vége után Európa fellélegzett. A Szent Szövetség hatalmai Elba szigetére száműzték a nagy csendháborítót, aki azonban visszaszökött és újra próbálkozott. A végső állomás 1815. június 18-i veresége Waterloo mellett, majd a Szent Ilona szigeti senyvedés és halál.

E hatalmas történelmi panoráma és világtörténelmi csaták idején 1814. február 28-án, amikor a népek azt hitték, hogy beköszöntött a béke, hat magyar református teológus indult útnak Bécsből, hogy eljusson a német államok és Európa akkor legjobb, egyetemére Göttingába, a Georgia Augustára, hogy addigi stúdiumaikat a német akadémia bizonyítványaival megkoronázzák. A reformátusok számára Göttinga ugyanazt jelentette, mint Jéna az evangélikus, Róma vagy Graz a katolikus diákoknak. A magasabb műveltség megszerzésére törekvő diákok külföldi tanulmányutakra indultak. A peregrináció hagyománya a korábbi századokba nyúlik, amikor Krakkó, Prága, Bécs, Padova egyetemeit látogatták tudásra vágyó ifjaink, a tehetősek éppúgy, mint szegényebb társaik. A külföldre igyekvő diákok

száma a 17. század óta nőtt meg, elsősorban a protestánsok körében. (Haan Lajos 1858-ban kiadta Gyulán *Jena Hungarica*¹ című, a jénai egyetemen tanult magyarországi diákok névsorát, némi életrajzzal. Később Mokos Gyula 1890-ben a jénai,² Schrauf Károly 1892-ben a bécsi egyetem³ hazai hallgatóit vette lajstromba.) Maga az utazás e korokban komoly kihívást, lelketörő vállalkozást jelentett. Az utazási feltételek később sem javultak sokat. A 19. század elején nehezítette a helyzetet, hogy a napóleoni háborúkban hidak pusztultak el, az utakat pedig megrongálták az utánpótlást nyújtó szekerek, ágyúk és lovas seregek.

Az utazási, egyetemi költségeket a diákoknak kellett összeszedniük, miután sem szülei, sem az eklézsiák támogatására – kivételektől eltekintve – nem számíhattak. Rendszerint papfiúk vagy szegénysorsú, tehetséges plebejusok voltak, akik a „vándorlásra”, azaz a peregrinációra elszánták magukat, mint ahogy akkor az ilyen utakat nevezték. Úti kiadásaik fedezésére, iskoláik bevégezése után, nevelőként, ideiglenes tanárként, tanítóként több éven keresztül rakosgatták össze fillérjeiket. Így aztán mire a peregrinációra sor kerülhetett, húszas éveik második felében jártak.

A hat teológust, akikről szó lesz, és akik már megmutatták a tehetség oroszlánkörmeit, elsősorban a tudás vágya hajtotta. A sok bizonytalanságot rejtő, életveszélyeket tartogató kaland vállalásában szerepet játszott azonban a gyakorlatias szempont is, mert az igényesebb iskolák, illetve eklézsiák elvárták, hogy megválasztandó tanáraik, lelkészeik abszolválják a felsőbb képzést adó külföldi egyetemeket, így pl. a göttingait. (Néhány esetben, ritkán az eklézsia hozzájárult az utazás költségeihez és a tandíjhoz.) Az utazáshoz és a kinti tanulmányok folytatásához szükséges volt a német nyelv ismerete. Az arisztokrácia és a jómódú nemesek fiai plebejus nevelőik kíséretében utaztak az országhatárokon túl, hogy lezárják tanulmányaikat. Példaként a később híressé lett tudósokat említem: Bölöni Farkas Sándor, Erdélyi János, Gyulai Pál.

1814-ben útnak indult, peregrináló teológusaink a 18. század 80-as éveiben születtek. A legidősebb a bodzásújfalui papfiú, a Sárospatakon tanult Somosi János volt, aki az utazás viszontagságait naplójában megörökítette, míg a legfiatalabb a komáromi Péczely József, Voltaire és Sterne fordítója, a *Mindenes Gyűjteményt* elindító Péczeli József fia. Velük utazott a csallóközi Ekelből való pap fia, Hetényi János, később maga is ekeli lelkész, az egyezményes filozófiai tan megteremtője. Győri származású volt negyedik társuk, a Pápán tanult és püspökké lett Nagy Mihály, ötödik a szegénysorsú Kerekes Ferenc a debreceni kollégium volt diákja, aki elsőként adta ki a *Lúdas Matyit* Bécsben, míg hatodikként Szoboszlai Pap István, volt debreceni diák, később híres egyházi szónok, református püspök csatlakozott hozzájuk. (E „seregszámlámban” fölrajzoltak jövőbeli tevékenységük, karrierjük is jelzi, hogy a peregrináció nemcsak elméleti-szakmai tudást gyarapított, hanem a külföldi élet-

¹ HAAN Lajos, *Jena Hungarica, sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis acaemiae Ienensi ad scriptorum, Auctore A. Ludovico Haan*, Gyulae, Typis Leopoldi Réthy, 1858.

² MOKOS Gyula, *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*, Bp., M. Tud. Akadémia, 1890.

³ SCHRAUF Károly, *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*, Bp., M. Tud. Akadémia, 1892.

minták, érdeklődési körök, munka- és tevékenységi módok megismerésének, elsajátításának lehetőségével a hasznos polgár eszményét is munkálta.)

Az úti beszámoló írója, Somosi János 31 éves volt, mire a politikai viszonyok és anyagi helyzete lehetővé tették az utazást. Német nyelvismeretét húsz évesen Lőcsén szerezte, ahol az „ágostaiak iskolájában” tanított, és ott tanult franciául is. A sárospataki főiskola elbocsátó levelét 1812 augusztusában kapta meg Kövi Sándor és a főiskola supercuratora, báró Vay József aláírásával. Amikor elindultak, még sem az engedélyt adó bécsi hatóságok, sem ők nem sejtették, hogy ismét háborús hadszíntér lesz Európa nyugati felének egy része. Somosi útja során Drezda és Lipcse mellett találkozott a nemrég zajlott harcok nyomaival. Mielőtt 1815 végén hazafelé jött, a Waterloo-i csatamező mentén haladt el.

A nagynevű sárospataki tanár, esperes, könyvtáros, a főiskola algondnoka, Somosi János személyiségét Erdélyi János hozta közel életrajzában, jellemzésében.⁴ Atyai barátként szerette. A nagy tudású, széles látókörű, kiváló tanár és világpolgár ugyanúgy társtalan volt Patakon, mint Erdélyi. Hamar egymásra találtak. Széles körű érdeklődésük mellett erősítette kötődésüket utazásuk emléke is. Peregrinációjáról mesélve az idős, fáradt tanár visszafiatalodott, mint Erdélyi írja: „Az a vidám múzsház, mely utóbb a komoly és törődött istenesz arcán el-elömlött, ezen idő emlékezéseiből tére vissza reá.” [...] „Nem maradt, nem is maradhatott szebb emlékezés az ő lelkében, mint emez utazás, soha nem felejtett édes-bájos napjai.”⁵ Somosi mielőtt 1815 végén hazájába visszatért, több országot, várost meglátogatott, így a Majna melletti Frankfurtot, végül Ulmot, amelynek kikötőjében „dunai hajóra lépett, hogy kevesebb törődéssel jöhessen haza, mint ment kifelé.” Bécsben találta őt a sárospataki főiskola főgondnoka, Vay József levele, amelyben a báró értesítette, hogy „a harmadik 'humanitatis oskola' [...] tanári székére” megválasztották. Hivatalát három évig folytatta, 1818 augusztusában a dogmatika teológiai tanárává lett ugyancsak Sárospatakon, amelyet élete végéig töltött be. Kazinczy Ferenc örvendő leveleire válaszolva, Somosi december 2-án bevallotta, hogy ő ugyan kevésbé örül, mert a teológiát „sohasem tettem fő stúdiumommá, épen ellenkező indulatot éreztem.” Csak azt reméli, „hogy az én ifjúkori barátim, a görögök, a szentkönyvek magyarázásában vezéreim lehetnek, az ajánlott hivataltól nem vonogattam magamat. A papi palásthöz nagy kedvem soha nem levén, még eddig is a felszenteltetésen nem igyekeztem, de már kénytelen leszek a publikum kívánságát teljesíteni [...]”⁶ Teljesítette is, 1820. október 9-én pappá szentelték.⁷ „Ő különösen történelmi és klasszikai tudományosság és irodalom termékeiben búvárkodott”, mégis engednie kellett egyházi kormányának. „Nehéz sors és kétes pálya. A szakjához való jó kedv, vonzódás ugyan

⁴ ERDÉLYI JÁNOS, *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek*, s. a. r., bev., jegyz. T. ERDÉLYI Iлона, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003, 531–540. (A továbbiakban Fontes 19.) A szövegben lévő zárójel-es szám Somosi János kéziratos füzetének lapjaira utal.

⁵ Fontes 19, 532.

⁶ Somosi János Kazinczy Ferencnek 1818. december 1. KazLev XVI., 243.

⁷ Fontes 19, 533.

hiányzott belőle”, de hajtotta kötelességérzete: „Mindennapi gonddal s éjjeli álomszagattal betanulta, beélte magát a nem neki való szakba, hatalmába kerítette a nem főtanulmányt, s a türelemhez szokott, kitartásban edzett lélek elsőségi rangot vítt ki magának a protestáns egyház és tudományosság érdekében.”⁸ Később sokat segített Kazinczy Ferencnek a *Biblia* új kiadásában, és csak rajta, az általa vezetett pataki nyomdán múltott, hogy a kötet megjelenhetett. 1834-ben akadémiai taggá választották, ami nagy örömmel töltötte el.

Somosi János elvesztése 1855 augusztus 2-án betölthetetlen űrt hagyott Erdélyi számára. Vele elment Patakról azon kevesek egyike, akik értették Erdélyi elképzeléseit, terveit, és akivel szélesebb horizontú beszélgetéseket folytathatott. Somosi feljegyzései, amelyek a századeleji utazásról inkább csak emlékeztetőnek készültek, mint Erdélyi írta, „elég szárazak, de az előfordult körülmények hű másolói [...]”,⁹ nagy idők történeti tanúi, ezért is tanulságosak az utókor számára. Mutatják, hogy a tanulni vágyó fiatalembernek, főleg a szegényebbnek, mit kellett vállalnia, milyen – gyakran életveszélyekkel járó – kalandokba sodródott, ha magasabb tudományra vágyott. A kéziratos füzet Erdélyi János hagyatékában maradt fent, az *Erdélyi Tár* néven ismert magángyűjteményben található, annak 50. kötete. Írója, Somosi János ajándékozhatta a nála több mint harminc évvel fiatalabb barátának. A kézirat mind-ezidáig ismeretlen volt, ez alkalommal kerül először ismertetésre. A mindössze 21 lapos füzet szürkés, nem vágott szélű papíron, magyar nyelven, nagyon apró betűkkel, javítás nélkül, tintával írt, a mindennapok nyelvén fogalmazott szöveg, számos, a korban általánosan használt latin szóval megtűzdelve. Az utolsó napokban az addig szabályos írás az út fáradalmi, gyötrődései, vagy a pihenésre szánt idő csökkenése miatt rendezetlenné vált, és kapkodó, sietősen írt mondatokkal fejeződik be. Innen is adódhat, hogy szerzője a megérkezés előtti napokban két hibás kelteztést tesz, március 29-e, illetve 30-a helyett áprilist írt. A naplóból kiderül, hogy maga az egyetemre eljutás milyen – ma már elképzelhetetlen – feladatok elé állította a diákokat: nemcsak különböző anyagi helyzetük, de a térségben lezajlott csaták nyomai, a különböző országok adminisztrációja és maga a természet is nehezítette szellemi vállalkozásuk megvalósítását. Somosi és „Nagy Mihály úr” értett egyet leginkább az út során, a többiekkel voltak vitáik, leginkább az útvonalak meghatározásában. Nézeteltéréseik rendszerint abból fakadtak, hogy miként folytassák útjukat. A laposabb pénztárcájúak egyes útszakaszokon gyakran a gyaloglás mellett döntöttek, míg a jobb anyagi eszközökkel rendelkezők „Landkocsik”-ra, „postára” vagy „diligence”-ra szálltak. Következésképp többször is különvált a társaság. A vállalkozóbbak – szegényebbek – több kalanddal, sőt életveszéllyel is küzdöttek, mire a megbeszélthelyen találkozva együtt folytatták útjukat. Utazásuk egy hónapig tartott, két hetük maradt, hogy Göttingában szállást találjanak, és beiratkozzanak az egyetemi matrikulába.

⁸ Fontes 19, 534.

⁹ Fontes 19, 532.

Az együtt utazó ifjak tagjai 1814 januárjában érkezhettek Bécsbe, ahol az engedélyeket, útleveleket a szokásos huzavona után megkapták. (A császári és királyi adminisztráció három évtized múltán sem javult sokat. 1844-ben, rendezett békés viszonyok között is több mint két hétig tartott, míg Erdélyi János és Máriaissy Béla kézbe vehette az útlevelét.) A Bécsben töltött napokat Somosi jól kihasználta, bejárta a várost, megtekintette nevezetességeit, múzeumait, itt szerzett élményeiről azonban nem számolt be. Tudta, hogy oda máskor is eljuthat. A társaság tagjai Bécsben álltak össze, de az is lehet, hogy egy társuk utólag, útközben csatlakozott hozzájuk. 1814. február 28-án délután két órakor indultak, mint Somosi írja: „Bécsnek Leopold külső városából ötöd magammal Göttinga fele, s keresztül menvén Brünön, Iглаun, Prágán, Dresdán, Lipsián, Merseburgon, Jénán, Weimáron, Erfurton, Mühlhausenen Martius 30dik napján reggeli hét óra tájban értem be Göttingába.” Indulásukkor javában tartott a tél, mégsem várhattak az idő jobbra fordulására, mert a nyári félév kezdetéig, április 15-ig meg kellett érkezniök. Az „ötödmagammal” megfogalmazás, ha Somosit is beleértjük, öt utazóra utal, ugyanakkor Erdélyi János hatra teszi a peregrináló diákok számát közvetlenül Somosi halála után írt emlékezésében, amelyre korábban már utaltunk.

Az út elején tervük szerint haladtak. A nehézségek március 1-jén kezdődtek, elsősorban a szállásokkal kapcsolatban: „a szoba rég olta nem fülvén gőzös volt”, majd „Lasz név alatt emlegetett faluban [...] nehezen esett a rosz koszthoz szokni, s a szalmára feküdni, úgy hogy némelly része az utazó társaságnak békétlenségre is nyitotta száját, nem látván előre el a jövendőre reá várakozó bajokat.” Március 2-től 5-ig Brünben voltak a „3 Fürsten” nevű vendégfogadóban „több nyughatatlanságok és töprönködések között, mint a mennyire okunk volt.” (1/a) Egymást szidták, hogy Brünn felé vették útjukat. Egyik társuknak, miután befutotta a várost, sikerült egy kocsissal megállapodnia, hogy tovább mehessenek Prága felé. A „landkocsis” viszont többet kért Prágáig, mint amennyiért Bécsből Prágáig vitték volna őket. Brünnről szólva szóba kerül „Spielberg erősség” neve, amelyben „a status foglyok tartatnak” (1/b), valamint Austerlitz, amely az 1805. december 2-i véres csatáról emlékeztet, „a három császár csatájában” Napóleon megsemmisítő vereséget mért az orosz-osztrák seregekre.

Március 5-re virradóra igen nagy hóesésben indultak tovább, éjszakára a kocsinak vontatót kellett fogadnia. Lassan haladtak, 6-ára megszálltak „egy igen csintalan vendégfogadóba”, ahol a hideg szoba és a rövid dunnák miatt nagyon átfáztak, „s bátor éhesek voltunk még is kéntelenek voltunk böjtölni a Vasárnapon, innen minthogy a nagy hó miatt nem mehettünk kocsin, szánon mentünk be Iглаuba.” (1/a) 7-én Csehország és Morvaország határán Iглаuban, a nevezetes bányászvárosban álltak meg, „szabad szép nép lakja”. (1/b) Deutschbrodban említésre méltónak találták, hogy „itt a toronyba lévő óra 24 óráig megy, megy szakadatlanul”, és hogy az egyik „komának az ide való fejr személyek igen megtetszettek.” (1/b) 9-én érkeztek meg Prágába, több megállóval, ahol öt napig maradtak. Dicséri a város szépségét, gazdagságát, kiemelve a magyar vonatkozásokat. Délutánra egy „rosz faluba értünk, [...] itt a szállásunk igen alkalmatlan mint csak nem minden Cseh országi vendégfogadóba, amelyek oka azon sir és gőz szag, a melly a kályhán sülő

pecsenyéből ered.” (2/a) Launban „fölstököztünk”, majd a savanyúvízéről nevezetes Bilin és Töplitz fürdő következett, amelynek szép kertjei és villái vannak. Kulm után, 16-tól kezdődtek találkozásai a háború nyomaival. Peterswald után tizenhárom felégetett falut láttak, lakosaik „többet szenvedtek az oroszoktól, mint a franciáktól”, – panasztak a túlélők. Átérve Szászországba Kiesibelbe, amely Kulmhoz hasonlóan földig lerontatott a mostani háborúban, „ez nap sok nyomait láthattuk a haddal együtt járó nyomorúságoknak, túl Kiesibelen volt egy hely pallázadokkal körül véve, ennek bizonyosan a Lagernek kellett lenni”. Az Elba vagyis „Albis melletti Pirnába” érkeztek, amely – bár körülötte minden elpusztult a hét éves háborúba –, épen maradt. 17-én érkeztek Drezdába, „mellynek szép mulató helyei mind elpusztultak, a városba való be menetelnél volt nagy halom ganéj, itt volt bizonyosan az ostromlók Lagera.” (2/b) Első alkalommal itt találkoztak ellenőrzéssel, amikor a kapunál csomagjaikat lepecsételték, s a vendégfogadóban megvizsgálták, majd nem is keveset kellett értük fizetniök. Három napot töltöttek Drezdában, amelyet Somosi lelkiismeretesen bejárt, leírta templomait, palotáit, képtárait, megemlékezve részletesen Napóleon lakószobáiról, és arról az asztalról „azon piszkosan”, amelyen utoljára ebédelt Drezdába menet. Művészeti érdeklődését mutatja, hogy a szász királyi palota látóival részletesen leírja termék szerint, épp úgy, mint a képtár „Kupferstich”-jeit és festményeit „az olasz, niederlandi, német oskolából”. Kívívta csodálatát a tizennyolc szobából álló gazdag porcelángyűjtemény és a harminchat helyiségű „Rüstkammer”. A fegyvergyűjtemény őrizte „Bátori István Magyar görbe kardját”. A 21 lapos szövegből tíz lapot szentel Drezda nevezetességének.

Március 20-án indultak tovább Lipsiába, azaz Lipscébe, érintve Misniát, azaz Meissent. A Landkocsisnak 15 tallért fizettek. Itt ismét a háború nyomaival, a Lützen, Lipcse melletti csaták maradványaival találkoztak. Lützen mellett esett el a bécsi Burgtheater ifjú „színházi költője”, a több ízben, pl. Szemere Pál fordította *Zrínyi* szerzője, a szász Theodor Körner. Lipcse már akkor nyomdának, könyvkereskedőinek, antikváriusainak gazdagságával tűnt ki. Itt, három társával, bár „a gyalogláshoz semmi kedvem nem volt, reá határoztam magamat a gyaloglásra”, ami később számos kaland, veszély forrása lett. 23-án Merseburg felé indulva élvezték a szép és jó utat és időt. Amikor azonban az út rosszabbodni kezdett, egy-egy társuk „már csizmája szárán járt”, megbánták elhatározásukat. Merseburgban „rosz” ebédjüket „jó ízűen meg evék”, „lábbeli s más ruhabeli jacturát csinálván”, hogy könnyebben mehessenek, gyalogoltak Freyburg felé. (9/a) A következő mondatban Somosi a 933. március 15-i a Merseburg melletti riadei csatára utal, amikor a magyar seregeket, akik az adófizetést megtagadó németek ellen indultak, Madarász Henrik legyőzte és megfutamította. „De a szerencse, a melly talám minden Magyaroknak ellenére jár, reánk is hihető módon reánk esmére, egész mérgét kiöntötte az útzó társaságra, kimenvén a városból, a Sala hidján által költözvén, egy darabig gázoltuk a nagy sarát de haszontalan, mert két furmányostól meg tudván el tévedésünket viszsza kellett térnünk a Sala hidján a Merseburgi kapuig, mellyen a ki áradott Sala vize már akkor erőssen tódult be fele s ott útba igazíttatván magunkat, a térdig való sárba s vízbe jöllehet egész derékig mentünk még is alig haladtunk

el egy mérföldet”. (9 a/b) Helyzetüket nehezítette, hogy a sokféle elágazó utaknál sokáig kellett várniok, míg valaki arra haladt, hogy eligazítsa őket. Késő este értek el egy „rosz falut”, de az út „impracticabilis” volt, ezért ha nem akartak a szabadban hálgni, ismét át kellett gázolniok a Saale folyón: „istápunkhoz támaszkodva, hogy a cataracta formán omló sebes víz el ne csapjon, azon szerencsésen átgázoltunk.” (9/b) „A falut Lajának mondták, közel Roszbachhoz.” Egy „nyomorult kocsmába” szálltak meg, ahol csizmáikat szalmával kitömték, vizes ruháikat a kályhára terítették, krumpliból álló vacsorájukat jóízűen megették, s a ház pusztá földjén aludtak. A házbeliek rémítették őket, ha így folytatják, életüket veszélyeztetik, mert a hótól megáradt patakok elsodorhatják őket, mint korábban másokat. Miután nem volt más választásuk, minden figyelmeztetés ellenére 24-én indultak tovább.

Innen jobb lett az út, ez alkalommal ladikon keltek át a Saale-n. Délre értek Naumburgba, ahol találkoztak társaikkal. Pénztárcájuk azonban ismét arra kényszerítette őket, hogy kettéváljanak, míg a többiek delizsánszon, ők gyalog folytatták útjukat „Nagy Mihály úrral” Jéna felé indultak, hogy még este megérkezzenek a városba. Sok időt vesztek, mert egy óráig hiába keresgéltek átkelőt, közben a víz elragadta Somosi „nagy köpönyegét”, végül egy szalmás szekér gazdája irgalomból felvette őket, ő „a Homerosz egerének” módjára befúrta magát a szalmába. Camburgban megszálltak s „ingre, gatyára vetkezvén úti társammal együtt nedves ruháink ki száradása végett, alig telepedtünk le a kályhához, midőn a Naumburgba el vált két úti társunk bé toppant a házba”. (10/a) Velük folytatták az utat Jénába, ahol jó kvártélyra akadtak, és néhány kuglizásra és serivásra összejött Bursch-sal jól elbeszélgettek. „A Jénai Bursch társalkodóbb a Göttingainál, az öltözetire keveset gondol, úgy hogy a Professornál is meg jelenik köpönyeg gallérba.” (10/a)

Másnap Jénába indultak. Ahhoz, hogy a patakon átmelessenek, amelybe előző nap egy kozák a lovával együtt belefúladt, meg kellett mászniuk két magas hegyet, ezután „szökve mentek át” a patakon. Késő este értek Weimarba, ahol az „Alexander pompás vendég fogadóba háltunk.” (10/a) Ezután Erfurtba gyalogoltak, ahol a vár még francia kézen volt, és a várból gyakran ágyúztak. A piactéren Napóleon egykori monumentumának maradványait látták. A fogadóban az éjfélig ivó és kártyázó parasztok miatt keveset alhattak. A kocsmáros hiába figyelmeztette azokat a fáradt utazókra, ők annál inkább lármáztak. Somosi megjegyzi, hogy a német paraszt is „olyan garabonczyás” ha iszik, mint a magyar. Innen 28-án indultak tovább. Graefentonna után lassan haladtak a sűrű köd miatt, „egy hajtásnyira” sem láttak, sokat „tabalyodtak”, egynéhány patakon át kellett gázolniok, miután a szántóföldön az út a ragadós sár miatt „impracticabilis” volt. „A jól épült Langensalzába” menet találkoztak több lovas és gyalog regementtel, „a kik a Magyarországi bakkancsos módjára Sidóknak vélve investáltak minket”, Somosi tajtékpipáját meglátva el akarták cserélni. Azt danolták: „Juden und Soldaten, wie reimt sich da zusammen.” (10/b) A sarat továbbgázolva értek Mühlhausenba. A „Wachhausban” nem volt írástudó, aki ellenőrizhette volna papírjaikat. Végül egy pékhez vitték őket, ahol egy göttingai Bursch elvégezte a munkát, egyébként pedig jó instrukciókat adott Göttingára nézve. 29-én kocsival folytatták útjukat és lovakat váltva éjjelre Heiligenstadtba értek, 30-án „extrapostával” éjjel után két óra felé megindultak és három

ízbeni „chaussée pénz” fizetése után reggel 6 óra tájban értek be a várva várt városba, Göttingába, ahol a Hof von Englandba szállván, „két unitárius Akademikánsok, Székely Móses és Sylvester György inuatiója mellett még akkor nap szállásra verekedtünk.” (11/a)

Somosi János kéziratosa füzete hiteles kortörténeti dokumentum, mert a 19. század elejének utazási viszonyait mutatja be a szegényebb, teológiai tanulmányaikat a külföldi egyetemen folytató protestáns diákok szemszögéből. Kalandjaik keservesek, embert próbálóak voltak, azonban szegény legény létükre nem voltak kitéve rablótámadásoknak. A német államok még a sok szenvedéssel, nyomorral járó háborúk éveiben is biztonságosabbak voltak, mint például Itália földje, ahol az utazás veszélyei között rablással, fosztogatással is kellett számolniok az utazónak, mint azt Wesselényi Polyxena¹⁰ vagy John Paget¹¹ útleírásaiból tudjuk.

A fentiek mellett tanulságos az úti beszámoló mentalitástörténeti szempontból is. A kor fiának gondolkodásmódját ismerjük meg, mégpedig szélsőséges körülmények között. Látjuk elszántságát, vállalkozó kedvét, bajtársiasságát, a nehézségeket bölcsen, néha humorral elviselő, elfogadó magatartását, aki még az igen nehéz körülmények között is figyel a természet, a művészetek szépségeire, és lejegyzi a látottakat, a megélteket, hogy később is visszaidézhesse azokat, amikor már „édesbájosa napoknak” tűnnek az egykori keservek, amelyeket a tudás vágya, az előre haladás lehetősége érdekében viselt el.

¹⁰ WESSELÉNYI Polixéna, *Olaszhoni és schweizi utazás*, Kolozsvár, 1842.

¹¹ John PAGET, *Hungary and Transylvania*, London, 1839.